

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

“ทุ่งรังสิต” หรือ “ทุ่งหลวงรังสิต” ตั้งอยู่ระหว่างจังหวัดปทุมธานีกับจังหวัดนครนายก แต่เดิมเป็นพื้นที่ที่กว้างเปล่า อุดมไปด้วยสัตว์ป่า ทำให้ราษฎรไม่กล้าเข้าไปทำมาหากิน เพราะกลัวสัตว์ป่าจะทำร้าย และยิ่งไปกว่านั้น พื้นที่บริเวณนี้ไม่มีแม่น้ำลำคลองแม้แต่สายเดียว เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำก็แห้งขอด จึงไม่เหมาะที่จะประกอบอาชีพทางการเกษตร จากลักษณะพื้นที่ดังที่กล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชดำริที่จะพัฒนาทุ่งนี้ให้สามารถที่จะทำการกสิกรรมได้ ดังที่เคยมีพระราชดำรัสว่า *“...การขุดคลองเพื่อจะให้เป็นที่มาหาหน้ทั้งปวงได้ไปมาอาศัยแลเป็นทางที่จะให้สินค้าได้บรรทุกไปมาโดยสะดวก ซึ่งให้ผลแก่การเรือสวนไร่นา ซึ่งจะได้เกิดทวีขึ้นในพระราชอาณาจักร เป็นการอุดหนุนการเพาะปลูกในบ้านเมืองให้วัฒนาเจริญยิ่งขึ้น...”* กับที่ทรงมีพระราชดำรัสกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ แพทย์ในพระองค์ว่า *“...ในพระราชอาณาจักรสยามนี้ คลองเป็นสิ่งสำคัญ ในปีหนึ่งควรถวายให้มีคลองขึ้นสักสายหนึ่ง จะทำให้บ้านเมืองเจริญ ถึงจะออกพระราชทรัพย์ปีละพันชั่ง หรือสองพันชั่งก็ไม่ทรงเสียดาย...”* จากพระราชดำริและพระราชดำรัสดังนั้น จึงทรงอนุญาตให้บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ดำเนินโครงการขุดคลองรังสิต เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณบ้านถั่ว ใต้เกาะใหญ่ เมืองปทุมธานี ไปออกแม่น้ำนครนายกบริเวณเมืองนครนายก คลองนี้มีขนาดกว้าง 8 วา ชาวบ้านจึงเรียกคลองแปดวา และให้ขุดคลองหกทางด้านทิศใต้ เรียกว่าคลองหกวาสายล่างพุ่งตรงไปยังจังหวัดฉะเชิงเทรา ชาวบ้านเรียกคลองนี้ว่า คลองหกวา และให้ขุดคลองระพีพัฒน์ (คลองหกวาสายบน) สกัทางด้านทิศเหนือบริเวณเขตติดต่อกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พุ่งตรงไปทิศตะวันออกของจังหวัดสระบุรีและจังหวัดนครนายก เสร็จแล้วให้ขุดคลองซอยให้เชื่อมถึงกันได้หมด ห่างกันคลองละ 60 เส้น เป็นระยะๆ ไปดูเหมือนตาหมากรุก เพื่อใช้ส่งน้ำให้ราษฎรได้บริโภคโดยทั่วถึงและจะได้ใช้ทำการเกษตร

ในระยะก่อนที่จะมีคลองขุดเข้าไปในเขตทุ่งหลวงรังสิตปรากฏว่ามีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บ้างแล้วในลักษณะที่กระจัดกระจายเป็นหย่อมๆ ต่อมาเมื่อบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ได้ดำเนินการขุดคลองรังสิต คลองแยก และคลองซอย จนแล้วเสร็จเป็นส่วนใหญ่ ก็ทำให้บริเวณนี้มีน้ำทำอุดมสมบูรณ์ทุกฤดูกาล ราษฎรก็อพยพเข้ามาประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่นา และยังสามารถใช้คลองต่างๆ เป็นเส้นทางไปมาค้าขายได้สะดวกตลอดเวลา ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยในทุ่งหลวงรังสิตทวีจำนวนมากขึ้น นอกจากนี้คลองสายหลักที่ขุดขึ้นนั้น ได้กลายเป็นเส้นทางขนส่งข้าวที่สำคัญ เนื่องจากในสมัยนั้นการค้าข้าวเจริญรุ่งเรือง มีการส่งออกเป็นจำนวนมากจึงทำให้เกิดชุมชนมากมายตลอดแนวเส้นทางกลายเป็นชุมชนที่มีความเจริญทั้งในด้านการทำนาและค้าขายตั้งแต่แหล่งผลิตไปจนกระทั่งถึงท่าข้าวที่สำคัญ

จากความสำคัญของพื้นที่ในอดีต หากแต่ในปัจจุบันชุมชนที่เคยมีความสำคัญและมีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้า กลับเสื่อมโทรมลงและถูกทิ้งร้าง ผู้คนอพยพออกจากชุมชน การค้าข้าวและโรงสีที่เป็นเหมือนเส้นเลือดใหญ่หล่อเลี้ยงชุมชนกลับซบเซาลง และย้ายพื้นที่ไปยังบริเวณอื่นๆ ทั้งนี้เนื่องจากพัฒนาการทางด้านการขนส่งทางบกที่เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการค้า และเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญทำให้เส้นทางการค้าข้าวเปลี่ยนจากการขนส่งทางแม่น้ำมาเป็นทางถนน ชุมชนริมน้ำที่เคยพึ่งพาการค้าข้าว และเศรษฐกิจที่พึ่งพาการจับจ่ายจากกลุ่มแรงงานคนข้าวของโรงสีและท่าเรือขนส่งข้าวจึงค่อยๆ ตายลงอย่างช้าๆ บริเวณหน้าบ้านค่อยๆ เปลี่ยนเป็นหลังบ้าน เศรษฐกิจที่เคยสามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ต้องหันมาพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก ชุมชนที่เคยเข้าถึงได้โดยง่ายกลับกลายเป็นทางตัน เข้าถึงได้ยากเนื่องจากเกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้นบริเวณที่ติดถนนทำให้ชุมชนเดิมกลายเป็นพื้นที่ตาบอด คณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจชุมชนในเบื้องต้นและพบว่าชุมชนที่ยังคงหลงเหลืออยู่นี้นับวันแต่จะค่อยๆ เสื่อมโทรมลงตามกาลเวลา จากการพูดคุยกับผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนพบว่า ในหลายๆ ชุมชนแต่เดิมนั้นมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นเป็นตลาดขนาดใหญ่มีความสำคัญต่อชุมชนที่อยู่โดยรอบ เป็นย่านการค้าที่สำคัญและเป็นแหล่งรวบรวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่หลากหลาย ผู้ที่ยังอาศัยอยู่ในชุมชนในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุตั้งแต่วัยกลางคนขึ้นไป ที่ทำการประกอบการค้าและกิจกรรมทางเศรษฐกิจเล็กๆ น้อยๆ เช่น การขายของชำ ขายอาหารตามสั่ง ขายกาแฟ เป็นต้น บรรยากาศของการอยู่อาศัยซบเซา บ้านเรือนที่มีลักษณะเป็นห้องแถวไม่ถูกทิ้งร้าง มีสภาพปรักหักพังเต็มไปดด้วยหยากไย่และไม่เหมาะที่จะอยู่อาศัย แต่ก็ยังคงพอเหลือเค้าให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตได้พอสมควร

จากลักษณะของความแตกต่างของชุมชนในอดีตและปัจจุบันที่คณะผู้วิจัยได้รับฟังจากคำบอกเล่าของคนในชุมชน จึงเป็นแรงบันดาลใจให้คณะผู้วิจัยสนใจที่จะการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนเก่าที่มีอายุกว่า 100 ปี เพื่อแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของทุ่งรังสิตที่เป็นแหล่งผลิตและเส้นทางการค้าข้าวที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ให้คงอยู่อย่างยั่งยืนโดยการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญให้เกิดขึ้นในชุมชน ให้ชุมชนเป็นแรกผลักดันในเกิดการอนุรักษ์เพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยคณะผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาถึงแนวทางที่มีความเหมาะสมที่จะผลักดันและกระตุ้นในเกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนจากภายในชุมชนเอง ซึ่งคณะผู้วิจัยคาดหวังถึงผลความสำเร็จของการวิจัยเอาไว้ว่าน่าจะทำให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนในชุมชนตัวอย่าง และเกิดเป็นปฏิกิริยาถูกโซ่ต่อชุมชนอื่นๆ ในการที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนของตนเองต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์อัตลักษณ์ของบริเวณทุ่งหลวงรังสิต ระบบชุมชนและชุมชนศูนย์กลาง จากร่องรอยการกระจายตัวของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต รวมถึงการหาเอกลักษณ์ และตัวคนที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชนในบริเวณทุ่งหลวงรังสิต
- 2) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนริมน้ำ และย่านพานิชยกรรมในอดีต ในเชิงเปรียบเทียบข้อดีข้อเสีย และนำมาประยุกต์เป็นแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอย่างยั่งยืน พร้อมทั้งเสนอแนะข้อควรระวัง และขั้นตอนการจัดทำการอนุรักษ์ เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่นๆ ได้ต่อไป

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มุ่งเน้นที่จะกระตุ้นให้เกิดความตระหนักและเกิดจิตสำนึกรักชุมชนที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนย่านเก่าที่เสื่อมโทรมจากภายในชุมชนเอง สร้างให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและให้ชุมชนสามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ เพื่อให้เป็นการอนุรักษ์ชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีขอบเขตในการศึกษาวิจัยดังนี้

ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่วิจัยอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า ทุ่งหลวงรังสิต ในปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี แต่การวิจัยนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาไปถึงระบบความเชื่อมโยงของชุมชน รวมถึงขอบเขตอิทธิพลของชุมชน ดังนั้นเมื่อคณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นแล้ว จึงได้กำหนดพื้นที่การศึกษาโดยอาศัยพื้นที่ประวัติศาสตร์ของโครงการบุคคลองรังสิตที่เป็นพื้นฐานในการศึกษา ซึ่งได้ทำการตัดพื้นที่บางส่วนออกไป โดยมีขอบเขตพื้นที่ดังนี้

ทิศเหนือ	สิ้นสุดที่ชุมชนริมคลองรพีพัฒน์ฝั่งเหนือ
ทิศใต้	สิ้นสุดที่ชุมชนริมคลองคลองหกवासายล่างฝั่งใต้
ทิศตะวันออก	สิ้นสุดที่ชุมชนคลอง 12
ด้านทิศตะวันตก	สิ้นสุดที่ชุมชนคลอง 1

ขอบเขตด้านเนื้อหา ประกอบด้วย

- 1) ศึกษาความเป็นมาของชุมชน ลักษณะพิเศษของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต ลักษณะทางเศรษฐกิจ ลักษณะสถาปัตยกรรม เพื่อให้ทราบถึงอัตลักษณ์ของชุมชนบริเวณทุ่งหลวงรังสิต
- 2) ศึกษาการกระจายตัวของร่องรอยการตั้งถิ่นฐานในอดีตของชุมชนต่างๆ และนำมาใช้ในการวิเคราะห์หาระบบชุมชน ระบบการพึ่งพากันของชุมชน เขตอิทธิพลของชุมชน ชุมชนศูนย์กลางต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

- 3) ศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน กรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชน ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อหาเอกลักษณ์และตัวคนที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชน
- 4) ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนริมน้ำ และย่านเก่าที่มีการศึกษาวิจัย และประยุกต์ใช้ใน พื้นที่ต่างๆ เช่น ตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ตลาดบ้านใหม่ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น ในเชิงเปรียบเทียบ เพื่อหาข้อดีข้อเสีย นำมาประยุกต์ใช้กับการวิจัย และชุมชนตัวอย่างที่คัดเลือกมาเป็นกรณีศึกษา
- 5) จัดทำแนวทางที่เหมาะสมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอย่างยั่งยืน โดยเน้นการพัฒนาจากภายในชุมชนเอง พร้อมทั้งเสนอแนะข้อควรระวัง และวิธีการการจัดทำการอนุรักษ์อย่างเป็นขั้นเป็นตอน เพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ในชุมชนอื่นๆ ต่อไปได้

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

คณะผู้วิจัยคาดว่า เมื่อการดำเนินการวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว ผลที่ได้จากการวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่นการท่องเที่ยวจังหวัดปทุมธานี องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ศึกษานำไปใช้เป็นแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนย่านเก่าริมน้ำชุมชนอื่นๆ ต่อไป ซึ่งประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้ สามารถแบ่งออกตามระดับของการวิจัยได้ดังนี้

- 1) ผู้วิจัยคาดว่า การค้นหาค้นหาเอกลักษณ์ ซึ่งหมายถึงความเป็นตัวตนและเอกลักษณ์ของชุมชนในภาพรวมของทุ่งหลวงรังสิต จะเป็นการกระตุ้นในคนในชุมชนเริ่มตระหนักถึงการมีอยู่ และความสำคัญของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีต เกิดความพอใจและภูมิใจที่จะอาศัยอยู่ในชุมชน และมีจิตสำนึกที่จะฟื้นฟูชุมชนที่มีสภาพเสื่อมโทรมในปัจจุบัน ให้กลับมีชีวิต และรุ่งเรืองดังเช่นในอดีตที่เคยเป็นมา
- 2) ในระยะที่ 2 จะเป็นการจัดทำแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน โดยเป็นการยกกรณีศึกษาขึ้นมาเพื่อจัดทำแนวทางโดยละเอียด ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าในขั้นตอนนี้ จะเป็นการกระตุ้นในคนในชุมชนหันมาร่วมมือกันในการที่จะสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์จากภายใน ซึ่งจะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และเป็นการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนในระยะยาว
- 3) คณะผู้วิจัยคาดว่า เมื่อดำเนินโครงการแล้วเสร็จจะมีชุมชนอย่างน้อย 1 ชุมชนในพื้นที่ทุ่งหลวงรังสิตที่สามารถฟื้นฟูขึ้นมามีชีวิตชีวาดังเช่นในอดีต มีสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่ดีขึ้น และเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนอื่นๆ ต่อไป

1.5 ทฤษฎี แนวคิด วิธีการ และอุปกรณ์

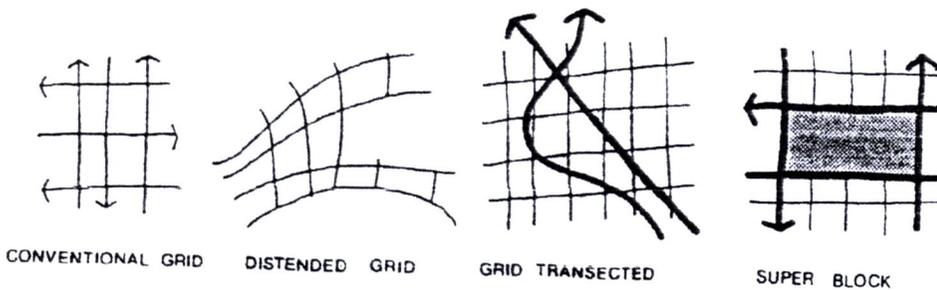
1) ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

- รูปแบบการขยายตัวของเมือง (PATTERN OF GROWTH)

องค์ประกอบเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมเทคโนโลยีการก่อสร้างสมัยใหม่ และเทคนิคการสร้างเครื่องเชื่อมโยงต่างๆ ที่ตัดผ่านเมืองแล้วสามารถเชื่อมโยงเข้ากับเมือง ซึ่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้มีผลต่อการเติบโต และการขยายตัวของเมือง ซึ่งทำให้เกิดรูปแบบเมืองที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย โดยได้มีการจัดจำแนกลำดับความสัมพันธ์ของรูปแบบเมืองลักษณะต่างๆ พอสรุปเป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองที่มีรูปแบบพื้นฐาน (BASIC PATTERN) ดังนี้

GRID

เป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองที่มีโครงร่างของถนนตัดกันเป็นตารางทำให้ที่เมืองถูกแบ่งออกเป็นบล็อกรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส, สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหรือหกเหลี่ยม ส่วนใหญ่บล็อกเหล่านี้จะมีรูปแบบหน่วยที่ใกล้เคียงกัน บล็อกรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นรูปแบบหน่วยที่เหมาะสมที่สุดสำหรับเมืองที่มีการขยายตัวแบบ GRID เพราะให้อิสระในการวางผังการใช้ที่ดินมากกว่ารูปแบบหน่วยอื่น สำหรับเมืองที่มีสภาพภูมิประเทศสูงๆ ต่ำๆ ไม่สามารถตัดถนนเป็นแนวเส้นตรงได้ GRID ของเมืองจะบิดเบี้ยวไปตามสภาพภูมิประเทศของ DISTENDED GRID และสำหรับเมืองที่มีศูนย์กลางธุรกิจขนาดใหญ่ซึ่งต้องการพื้นที่ต่อเนื่องกันมากกว่า 1 บล็อก จะขยายพื้นที่ได้ในลักษณะของ SUPPER BLOCE ซึ่งภายใน SUPPER BLOCK นี้จะจัดให้มีการสัญจรที่ปลอดภัยสำหรับคนเดิน โดยไม่มีรถยนต์เข้ามารบกวน

ภาพที่ 1.1 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GRID

CONCENTRIC

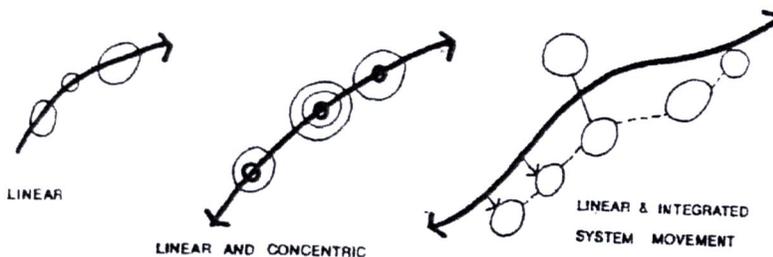
เป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองซึ่งกระจุกตัวกันหนาแน่นภายในศูนย์กลางและค่อยๆ กระจายตัวออกไปในลักษณะวงแหวน ระบบถนนที่ใช้ในการสัญจรจะเป็นถนนวงแหวนที่แบ่งพื้นที่เมือง ออกเป็นส่วนๆ โดยมีถนนรัศมีเชื่อมต่อศูนย์กลางภายในกับพื้นที่รอบนอก สำหรับเมืองที่มีรูปแบบการ ขยายตัวแบบ CONCENTRIC และมีถนนทางหลวงระหว่างจังหวัดตัดผ่านเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้เมืองถูกแบ่ง ออกเป็นสองส่วนและทำให้เกิดความแออัดของการจราจรจากถนนที่ผ่านเมือง จึงมักจะเลี่ยงโดยการทำถนน BY PASS เพื่อจัดการจราจรที่ไม่มีกิจกรรมที่ติดต่อกับศูนย์กลางเมืองให้อ้อมออกจากบริเวณที่มี ความหนาแน่นสูง

ภาพที่ 1.2 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ CONCENTRIC

LINEAR

เป็นรูปแบบการขยายตัวที่เกิดขึ้นกับเมืองซึ่งมีทางคมนาคมตัดผ่าน และการตั้งถิ่นฐานการ ขยายตัวไปตามแนวสองฟากถนน การขยายตัวในรูปแบบนี้เหมาะสำหรับเมืองขนาดย่อมซึ่งเป็นเมืองบริวาร ของเมืองใหญ่ เพราะสามารถติดต่อกับศูนย์กลางเมืองใหญ่โดยตรง และรวดเร็ว รูปแบบการใช้ที่ดินนี้มักจะ เกิดกับเมืองที่ตั้งอยู่ในระหว่างหุบเขา หรือริมแม่น้ำซึ่งการขยายตัวถูกจำกัดด้วยสภาพภูมิประเทศทำให้ต้อง ขยายตัวไปตามแนวยาว

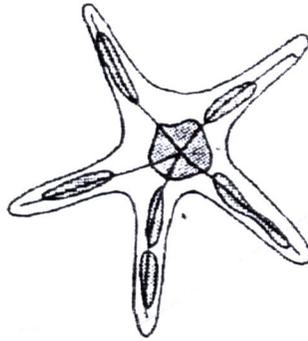

ภาพที่ 1.3 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ LINEAR

STAR

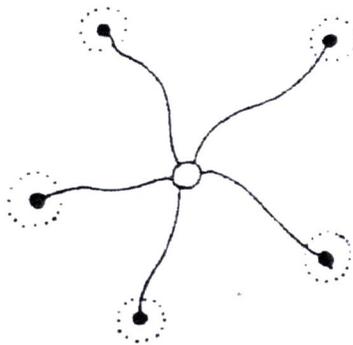
เป็นรูปแบบของการขยายตัวของเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางการคมนาคมหลายสายและการตั้งถิ่นฐานแผ่ขยายไปตามแนวยาวของถนน (RIBBON DEVELOPMENT)

ภาพที่ 1.4 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ STAR

GALAXY

เป็นรูปแบบการใช้ที่ดินซึ่งพัฒนาจากรูปแบบ STAR โดยเมื่อเมืองมีขนาดใหญ่ขึ้นจนศูนย์กลางเมืองแห่งเดียวไม่สามารถให้บริการแก่ชุมชนที่ขยายตัวแผ่ไปตามแนวยาวของถนนได้ทั่วถึง จะมีการกระจายศูนย์กลางขนาดย่อยออกไปรอบนอกขอบเมือง ในลักษณะของศูนย์กลางท้องถิ่นการขยายตัวในลักษณะนี้จะทำให้มีการกระจายตัวหนาแน่นสม่ำเสมอมากขึ้นและทำให้ชุมชนได้รับบริการได้ทั่ว

ภาพที่ 1.5 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GALAXY

2) แนวความคิดที่เกี่ยวข้อง

- แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

เดิมมนุษย์กระจัดกระจายเป็นกลุ่มเล็กๆ ต่อมาเกิดการรวมกันเป็นชุมชนเนื่องจากสาเหตุต่างๆ กัน อาทิ ต้องการความปลอดภัยทั้งภัยธรรมชาติ จากสัตว์ร้าย และภัยจากมนุษย์ด้วยกัน ตลอดจนการเสาะแสวงหาพื้นที่ๆ อุดมสมบูรณ์เพื่อประกอบอาชีพ ทำการกสิกรรม และเลี้ยงสัตว์ การตั้งถิ่นฐานในระยะแรกจะเกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ๆ อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ เพราะสะดวกต่อการตั้งถิ่นฐาน และอาศัยแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภคตลอดจนใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ต่อมาเมื่อการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มน้ำหนาแน่นขึ้น การตั้งถิ่นฐานก็กระจัดกระจายไปยังพื้นที่อื่น ๆ เช่น ที่ราบตอนในบริเวณหุบเขา ฯลฯ การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เริ่มจากการรวมตัวของกลุ่มชนขนาดเล็ก ต่อมาหลายๆ ชุมชนรวมกันเกิดเป็นหมู่บ้าน หลายหมู่บ้านรวมกันเป็นตำบล จากตำบลกลายเป็นเมืองจากเมืองกลายเป็นเมืองใหญ่ ลักษณะและรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกัน เนื่องจากความแตกต่างของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสะดวกในการคมนาคม องค์ประกอบเหล่านี้ก่อให้เกิดลักษณะ และรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญๆ 4 ลักษณะคือ

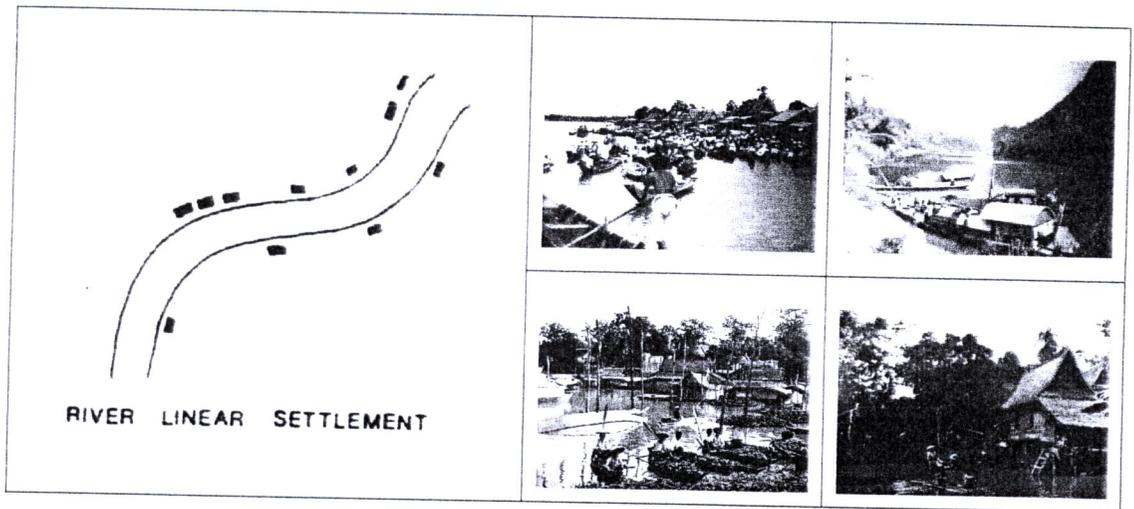
การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (LINEAR SETTLEMENT)

การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชนการค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปจะมีการตั้งบ้านเรือนห่างกัน การตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง “RIVER LINEAR SETTLEMENT” เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของไทย เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการกสิกรรม และเลี้ยงสัตว์ จึงจำเป็นต้องอาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภคและใช้เป็นเส้นทางคมนาคม สำหรับพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณด้านหลังของที่อยู่อาศัย โดยมีรูปแบบความแตกต่างทางการตั้งถิ่นฐานดังนี้

การตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำ การตั้งถิ่นฐานบริเวณฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติ (Natural Levee) ที่น้ำท่วมไม่ถึง หรือบริเวณที่ราบขั้นบันได (River Terrace) ส่วนมากเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรกๆ ของโลกเมืองหลวงหรือเมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำทั้งสิ้น โดยแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน แม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งน้ำจืดอันสำคัญที่ทำให้เกิดอาหาร การคมนาคม สันทนาการเมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวกแหล่งอารยะธรรมต่างๆ ของโลกก็ได้พัฒนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำนอกจากนี้แม่น้ำยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆ สู่บริเวณรอบนอกอีกด้วย ความหนาแน่น

ของการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมน้ำแม่น้ำ จะมีความแตกต่างกัน โดยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง ที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ จะเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นมากกว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำตอนบน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพของน้ำในลำน้ำ ซึ่งจะมีหมู่บ้านตั้งอยู่มากกว่าลำน้ำที่มีน้ำบางฤดู นอกจากนี้ การตั้งถิ่นฐานของประชากรจะหนาแน่นมากยิ่งขึ้นเมื่อระดับของลำน้ำสูงขึ้น และความหนาแน่นลดลงเมื่อความลาดเอียงของพื้นที่เพิ่มขึ้น การตั้งถิ่นฐานริมคลองเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกประเภทหนึ่งมีทั้งที่เกิดเองตามธรรมชาติ และที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำกับแม่น้ำเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร การอุปโภคและบริโภค ดังนั้นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนหรือเป็นที่ตั้งของเมืองต่างๆ จึงจำเป็น ต้องมีการขุดคลอง เพื่อให้ดินแดนเหล่านี้เป็นบริเวณที่ใช้ประโยชน์ในด้านประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศโดยเฉพาะการปลูกพืชและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ โดยถือเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเกาะตัวเป็นแนวยาวติดต่อกันตลอดทั้งสองฝั่งคลอง

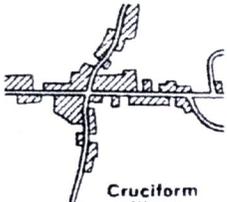
ภาพที่ 1.6 แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ RIVER LINEAR SETTLEMENT

ต่อมาการตั้งถิ่นฐานก็จะปรากฏอยู่ตามบริเวณสองฟากทางรถไฟวิ่งเป็นการคมนาคมในระยะต่อมา โดยเฉพาะสถานีที่หยุดของขบวนรถไฟ แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวตามสองฝั่งของถนน “ROAD LINEAR SETTLEMENT” โดยถนนที่เกิดขึ้นระยะหลังได้ดึงดูดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ออกมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวก และรวดเร็วกว่าทางน้ำ ถนนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นว่าบางบริเวณกลายเป็นชุมชนใหญ่หรือเป็นเมืองเกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังปรากฏว่าราคาที่ดินบริเวณใกล้ถนนจะสูงกว่าราคาที่ดินที่อยู่ไกลจากถนนออกไปด้วย

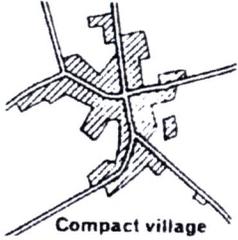
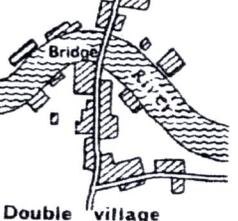

ภาพที่ 1.7 แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENT

จากการที่ถนนเป็นแกนกลางที่สำคัญในการก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โดยใช้จำนวนถนนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแตกต่างกันดังนี้คือ

<p>1. Street Village คือ การตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนหลักเพียงสายเดียว</p>	 <p style="text-align: center;">Street village</p>
<p>2.T-Shaped Village คือ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน 2 สายเชื่อมต่อกันเป็นรูปที</p>	 <p style="text-align: center;">T-shaped village</p>
<p>3. Cruciform Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ถนนสองสายตัดกันเกือบเป็นมุมฉากและการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะอยู่บริเวณสี่แยกของถนนเป็นแนวยาว</p>	 <p style="text-align: center;">Cruciform village</p>

<p>4. Compact Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่กันเป็นกลุ่มบริเวณที่มีถนนหลายสายตัดกัน</p>	 <p>Compact village</p>
<p>5. Loose – Knit Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานกระจายไปตามแนวของถนนหลายสาย โดยที่บ้านเรือนเหล่านั้นจะสร้างไม่ติดต่อกันเหมือนการตั้งถิ่นฐานที่กล่าวไว้ข้างต้น</p>	 <p>Loose-knit village</p>
<p>6. Double Village เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่เป็นกลุ่มบริเวณสองฝั่งของแม่น้ำ หรือลำคลอง โดยมีสะพานเชื่อมระหว่างสองฝั่ง ส่วนบริเวณที่อยู่ห่างออกไปจะ ไม่มีการตั้งถิ่นฐานก็่น้อยมาก</p>	 <p>Double village</p>

ภาพที่ 1.8 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENTแบบอื่นๆ

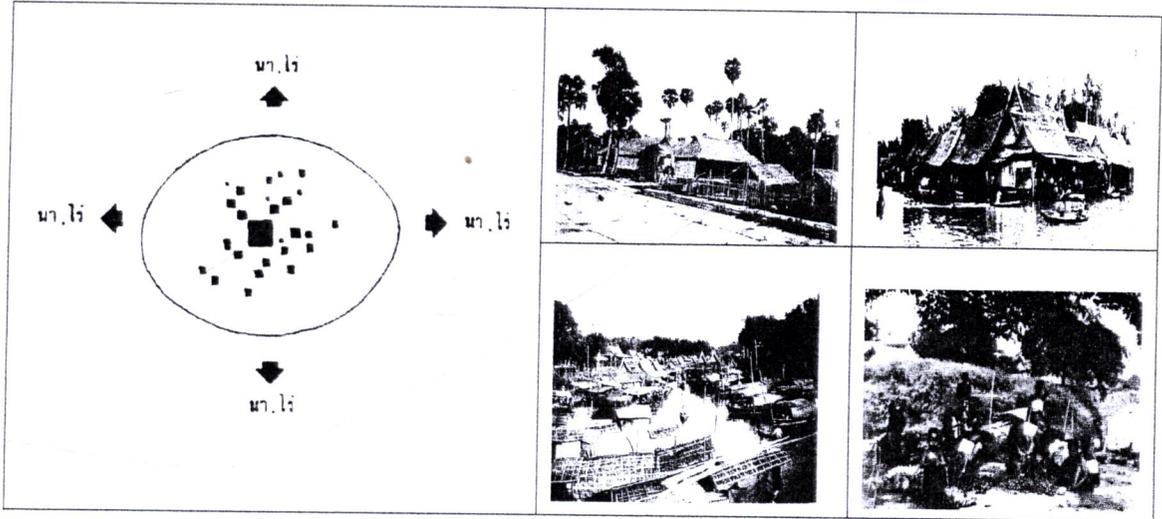
การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว (CLUSTER SETTLEMENT)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะเกิดขึ้นในบริเวณที่เป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคมเช่น บริเวณลำน้ำสองสาย ลำน้ำตัดกับเส้นทางถนนหรือบริเวณทางแยกของเส้นทางรถยนต์นอกจากนี้ยังพบว่า ประชากรจะตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นกลุ่มอย่างหนาแน่นรอบ ๆ วัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนในท้องถิ่น

การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกหรือการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติ หรือปัจจัยทางกายภาพ เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำแหล่งแร่ธาตุ หุบเขา บริเวณแยกของถนน บริเวณคูกิ่งน้ำ และบริเวณที่แม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน อาจเริ่มจากบ้านเดี่ยวโคดๆ และจำนวนคนเพิ่มมากขึ้น กลุ่มบ้านขนาดเล็กขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ ทั้งนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสร้างหมู่บ้านด้วย เพราะหมู่บ้านที่ตั้งมาตั้งนานแล้วขนาดของหมู่บ้านมักมีขนาดใหญ่ เนื่องจากการเพิ่มของประชากรมีหลายช่วงอายุคนในหมู่บ้านนั่นเอง การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้จะเป็นการตั้งถิ่นฐานของชนบทที่ประกอบอาชีพการเกษตร โดยพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณรอบหมู่บ้าน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู วัวจะเลี้ยงในบริเวณบ้านหรือบริเวณใกล้ๆ บ้าน การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้ ถ้าพิจารณาในเชิงเศรษฐกิจแล้วจะก่อให้เกิดผลเสียทั้งเศรษฐกิจเพราะพื้นที่ทางการเกษตรอยู่ห่างไกลจาก

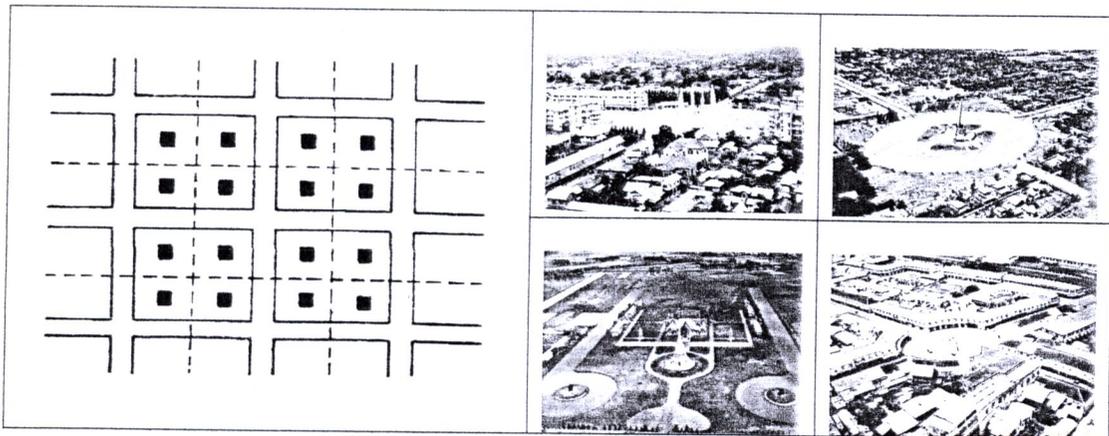
บ้านเรือนของเกษตรกร ทำให้ไม่สะดวกและเสียเวลาในการเดินทาง ไปกลับระหว่างพื้นที่การเกษตรกับที่อยู่อาศัย ทำให้จำนวนครั้งในการไปดูแล และปรับปรุงพื้นที่นา และผลผลิตมีน้อยครั้งกว่าที่ควร ทำให้ผลผลิตที่ได้มีน้อยลง ซึ่งเป็นการใช้พื้นที่ไม่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ส่วนผลดีเป็นในด้านสังคม และจิตใจ คือ การได้อยู่รวมกันเป็นกลุ่มทำให้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและอบอุ่น

ภาพที่ 1.9 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว CLUSTER SETTLEMENT

การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ (UNIFORM SETTLEMENT)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบระเบียบจะปรากฏในลักษณะพื้นที่ที่มีภูมิประเทศการกระจายตัวของทรัพยากรธรรมชาติและความสะดวกของเส้นทางคมนาคมไม่แตกต่างกันมากนัก พบได้ในบริเวณพื้นที่จัดสรรให้มีขนาดและระยะห่างเท่า ๆ กัน มีถนนตัดผ่านเป็นตาราง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ทางราชการจัดตั้งขึ้น เช่น การตั้งถิ่นฐานของนิคมสร้างตนเอง

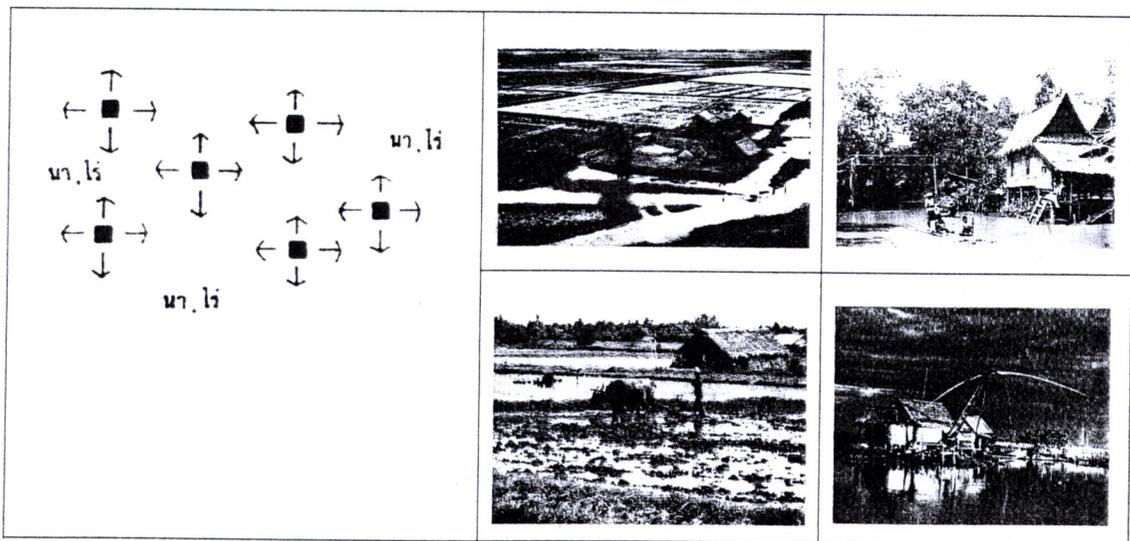
ภาพที่ 1.10 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ UNIFORM SETTLEMENT

การตั้งถิ่นฐานแบบกระจ่าย (SCATTER SETTLEMENT)

การตั้งถิ่นฐานในลักษณะนี้บ้านเรือนจะตั้งอยู่ห่างๆ กัน โดยตั้งอยู่ในที่นาหรือที่สวนของตนเอง เป็นการตั้งถิ่นฐานที่บ้านเรือน ทุ่งฉาง คอกสัตว์ โรงเก็บเครื่องมือต่าง ๆ ของเกษตรกรตั้งอยู่ในพื้นที่การเกษตรของตนเองหรืออาจเรียกว่าการกระจ่ายในลักษณะ โคดเดี่ยว (ISOLATED SETTLEMENT) ขึ้นอยู่กับขนาดของที่ดินแต่ละครอบครัว การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีศูนย์กลางร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน สถานีอนามัย ตลาด ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจ่ายนี้จะพบในชนบทของประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศไทย การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้จะปรากฏในบริเวณที่เกษตรกรประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำไร่ เช่น ไร่อ้อย ไร่สับปะรด ไร่มันสำปะหลังรวมทั้งพวกที่ทำสวนผลไม้โดยกระจ่ายอยู่ไม่ไกลกันนักในพื้นที่สวนของแต่ละครอบครัว แนวเขตของสวนจะมีคูคลองกัน

การตั้งถิ่นฐานแบบนี้มักจะส่งผลทางด้านเศรษฐกิจสูง เพราะเกษตรกรมีที่อยู่อาศัยในพื้นที่ทำการเกษตรของตน จึงไม่มีเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่เกษตรกับบ้าน ดังนั้นจึงมีเวลาในการดูแลผลผลิตได้เต็มที่ มีเวลาคิดปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ปัญหา หรือขยายกิจการให้ก้าวหน้า จะเห็นว่าเกษตรกรเหล่านี้มักจะใช้เทคโนโลยีใหม่ช่วย และทำการเกษตรตลอดปีเพื่อให้เกิดผลผลิตสูงสุดต่อเนื้อที่ เรียกกันว่า การเกษตรแบบเข้มข้น (Intensive Farming) บางบริเวณอาจจะใช้วิธีการทำฟาร์มผสม (Mixed Farming) คือใช้ทั้งเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

ภาพที่ 1.11 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจ่าย SCATTER SETTLEMENT

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดงานวิจัย
วันที่ 22 พ.ย. 2555
เลขทะเบียน 190782
เลขเรียกหนังสือ

แนวคิดการก่อตัวของเมือง

ในการก่อตัวของเมืองนั้นมีแนวความคิดที่ควรกล่าวถึง 3 ประการ คือ

แนวความคิดที่ 1 เชื่อว่าเมืองจะก่อตัวขึ้นในตำแหน่งที่มีความสะดวกในด้าน การคมนาคม – ขนส่ง ติดต่อเชื่อมโยง เมืองตามแนวความคิดนี้จะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีเส้นทางคมนาคม-ขนส่งประเภทใดประเภทหนึ่งหรือหลายๆ ประเภทมาบรรจบกัน เช่น ตามทางแยกที่มีถนนมาบรรจบกันหลายสาย ในตำแหน่งที่มีการบรรจบกันของถนนกับทางน้ำ หรือตำแหน่งที่เส้นทางรถไฟโดยมีสถานีบรรจบกับถนน เป็นต้น ซึ่งจะสังเกตเห็นได้จากที่เมืองบางเมืองมีความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ จึงทำให้สามารถติดต่อกันพื้นที่อื่นๆ ได้หลายทิศทาง และยังใช้เส้นทางคมนาคม-ขนส่งได้หลายประเภทด้วย เช่น ทางน้ำ ทางรถไฟ หรือทางถนน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบอีกว่าในบริเวณที่เป็นทางแยกที่ถนนตัดใหม่ หรือทางบรรจบกันของเส้นทางคมนาคม และตามบริเวณที่มีการคมนาคม-ขนส่งต่างชนิดมารวมกันนั้น จะเริ่มมีประชากรมาตั้งบ้านเรือนมากขึ้น และจะทวีจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้ชุมชนขยายใหญ่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจอันได้แก่ อาชีพทางการค้า และการบริการก็เพิ่มขึ้น จนเป็นอาชีพของประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนนั้น สถานที่ทำงานและอาคารบ้านเรือนต่างๆ ก็มีมากขึ้น ดังนั้นชุมชนนี้จึงปรากฏเป็นตัวเมืองที่มีการขยายตัวขึ้นอย่างชัดเจน

แนวความคิดที่ 2 เชื่อว่าเมืองจะก่อตัวในตำแหน่ง ท่าเล สภาพแวดล้อม ทางกายภาพธรรมชาติเหมาะสม และเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตของประชากรในชุมชนนั้น เมืองตามแนวความคิดนี้จะตั้งอยู่ติดแม่น้ำ ทำให้ประชากรในเมืองนั้นได้รับความสะดวกในการคมนาคม-ขนส่งทางน้ำ นอกจากนี้ประชาชนในเมืองยังได้นำน้ำมาใช้บริโภคในชีวิตประจำวันอีกด้วย หรือเมืองที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เนินก็จะไม่มีปัญหาเรื่องน้ำท่วมและสามารถจัดการระบายน้ำได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ในตำแหน่งที่เป็นขอบของเนินจะมีน้ำใต้ดินอยู่ต้น จึงทำให้สะดวกให้สะดวกต่อการขุดบ่อน้ำอีกด้วย

แนวความคิดที่ 3 เชื่อว่าเมื่อวิทยาการพัฒนามากขึ้น ประชากรมีความรู้ความสามารถ มีวิธีการมีเทคโนโลยี ดังนั้น ประชากรโลกจึงสามารถปรับสภาพทางธรรมชาติที่ขาดความเหมาะสมให้เป็นสภาพที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานได้ เมืองตามแนวความคิดนี้จะก่อตัวที่ใดก็ได้ โดยการสร้างขึ้นตามความเหมาะสม เช่น เมืองจะเกิดขึ้นได้ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการคมนาคมติดต่อ ดังนั้นจึงสร้างถนนขึ้นก่อนแล้วเมืองจึงเกิดขึ้นตามมา หรือในภูมิประเทศที่เป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำท่วมถึง ก็สามารถทำคันดินกั้นแล้วจึงสร้างเมืองขึ้นภายในพื้นที่ที่กำแพงดินกั้นน้ำไว้ อย่างไรก็ตาม การเลือกที่ตั้งของการก่อตัวเมืองใดเมืองหนึ่งอาจพบว่าสาเหตุจากความเหมาะสมหลายๆ ด้านด้วยกัน ไม่ได้เกิดมาจากความเหมาะสมเพียงด้านใดด้านหนึ่ง ชุมชนเมืองสำคัญๆ เมืองหลายแห่งในต่างประเทศอาจเติบโตเนื่องจากกิจการเหมืองแร่ เช่น ในประเทศไทยก็พบว่าเมืองหลายแห่งที่เติบโตขึ้นเนื่องจากกิจการเหมืองแร่ เช่น การเติบโตของเมืองภูเก็ต พังงา ระนอง

ในอดีตมีกิจการเหมืองแร่ดิบุกตั้งอยู่มาก แล้วพัฒนาขึ้นกลายเป็นชุมชนใหญ่ จนกระทั่งถึงปัจจุบันได้หันไปพึ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจแทน ซึ่งแต่เดิม ชุมชนดั้งเดิมส่วนใหญ่มักมีที่ตั้งติดกับแม่น้ำสายสำคัญ จึงทำให้เกิดความสะดวกในด้านการคมนาคม-ขนส่งทางน้ำ ซึ่งใช้เป็นเส้นทางคมนาคม-ขนส่งที่สะดวกที่สุดในระยะแรกเริ่มในการก่อตัวของความเป็นเมือง แต่เมืองเหล่านี้ก็ได้ก่อตัวขึ้นเนื่องจากความสะดวกในการคมนาคม-ขนส่งแต่เพียงอย่างเดียว ยังเนื่องมาจากความเหมาะสมอื่นๆ อีก เช่น ประชากรในเมืองนั้นสามารถนำน้ำมาบริโภค-อุปโภคได้สะดวก เป็นต้น

- **แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหรือหมู่บ้าน**

นพวัลย์ กิจรักษ์กุล (2528) กล่าวถึงวิวัฒนาการตั้งถิ่นฐานของไทยนั้น เนื่องจากเป็นชุมชนเกษตรกรจึงอาศัยแหล่งน้ำเกาะตัวเนื่องกันมาตลอด จากกลุ่มแม่น้ำมาสู่ลุ่มแม่น้ำ จากเหนือจดใต้ ทั้งนี้จากสภาพภูมิประเทศและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเคลื่อนไหวอพยพเข้าสู่บริเวณลุ่มแม่น้ำต่างๆ ในส่วนที่มีการตั้งถิ่นฐานเบาบางก็อาจเนื่องมาจากพื้นที่ที่เป็นภูเขา บริเวณแห้งแล้ง หรือบริเวณที่ไม่มีความปลอดภัยจากมนุษย์เนื่องมาจากภัยสงครามและธรรมชาติ

สำหรับการตั้งถิ่นฐานบริเวณภาคกลาง แบ่งลักษณะทางภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ออกเป็น 3 บริเวณ คือ ภาคกลางตอนล่าง มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเกิดจากการตกตะกอนทับถมจากแม่น้ำได้ บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำเจ้าพระยา บาร์ตัน (BARTON) เรียกบริเวณนี้ว่า “ HEART OF THAILAND หรือ “ GREAT POPULATIANGLE ” ถือว่าเป็นหัวใจของประเทศไทย ภาคกลางตอนบน มีลักษณะภูมิภาคประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบลูกฟูกกับอีกบริเวณหนึ่ง คือ บริเวณของที่ราบภาคกลางมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบแคบๆ บริเวณเชิงเขา การตั้งถิ่นฐานในภาคกลางนี้เป็นบริเวณการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นที่สุดของประเทศโดยเฉพาะบริเวณภาคกลางตอนล่าง โดยมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม มักจะปรากฏในบริเวณที่ราบใกล้แม่น้ำบริเวณแยกของเส้นทางคมนาคม เช่น บริเวณถนนตัดกัน แม่น้ำหรือคลองบรรจบกัน ตัวอย่างการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มคือ ผู้ประกอบอาชีพทำนา รูปแบบที่สองคือการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย จะพบบริเวณที่มีการทำการเกษตรแบบเพิ่มผลผลิต (INTENSIVE CULTIATION) หรือการทำการเกษตรแบบเข้มข้น เช่น ผู้ที่ประกอบอาชีพทำสวน ทำไร่ โดยมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ของตนเอง ส่วนรูปแบบที่สามคือการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม ซึ่งเป็นสิ่งดึงดูดการตั้งถิ่นฐานของประชากรตั้งแต่อดีต โดยเฉพาะแม่น้ำ ลำคลอง ดังนั้นจะปรากฏว่ามีการสร้างบ้านเรือนเกาะไปตามแนวสองฝั่งลำน้ำ มาในระยะหลังเมื่อมีการสร้างเส้นทางคมนาคมทางบก การตั้งถิ่นฐาน จะอยู่ตามแนวถนนมากขึ้นทั้งนี้เพราะเป็นเส้นทางที่สะดวกรวดเร็ว โดยจะมีการสร้างบ้านเรือนเรียงรายริมฝั่งตามแนวยาวของถนน และถ้าเป็นบริเวณแยกของถนนหรือเป็นชุมทางการตั้งถิ่นฐานจะหนาแน่นมากขึ้น

3) การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (Information) ที่เกี่ยวข้อง

กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ (2546) กล่าวถึงเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน จากลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากเดิม คลองและแม่น้ำเป็นจุดกำเนิดของชุมชนต่างๆ ซึ่งอำนวยความสะดวกต่อชุมชนทั้งความเป็นอยู่สภาพวิถีชีวิต ที่อยู่อาศัย อาชีพ และขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับผูกพันกับสายน้ำ รูปแบบดังกล่าวนั้นเป็นการดำรงชีวิตของชุมชนพึ่งน้ำ จนในปัจจุบันเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาประเทศ การพัฒนาถูกนำไปสู่การดำรงชีวิตของเมืองสมัยใหม่แบบ เมืองพึ่งบก ที่อยู่กับถนนอันเป็นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานจากพื้นฐานที่แตกต่างกัน

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ศึกษาถึงลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เคยพึ่งน้ำเป็นเมืองสมัยใหม่แบบเมืองพึ่งบก โดยแสดงให้เห็นถึงรูปแบบต่างๆ ของการเปลี่ยนแปลง จากนั้นจึงศึกษาเพื่อให้ได้ทราบถึงข้อดี และข้อเสียของรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

เพื่อเป็นองค์ความรู้สำคัญที่จะเป็นแนวทางต่อไปในการพัฒนาเมืองที่มีพื้นฐานเช่นเดียวกัน และสร้างทางเลือกในการพัฒนา เพื่อการรับมือต่อปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาเมืองที่แตกต่างจากพื้นฐานเดิมของพื้นที่ อันเป็นข้อเท็จจริงในปัจจุบัน และอนาคตที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป

ขวัญสรวย อติโพธิและคณะ (2545) กล่าวถึงเนื้อหาสาระที่ส่งเสริมความตระหนักว่าบ้านเมืองเราในทุกวันนี้ได้พัฒนาหรือสร้างความเปลี่ยนแปลงมาใส่ตัวที่ทำให้เกิดสภาพ “ความเป็นที่ไม่ทันสมัย” เป็นอย่างยิ่งและเป็นสาเหตุสำคัญ ให้เราทั้งไม่รู้จักตนเองและรู้ทัน โลกภายนอกจึงได้พาดตน มาพบวิกฤติปัญหามากมายดังทุกวันนี้

การตั้งหลักแก้ปัญหาที่ห้อมล้อม ทั้งพาตัวไปข้างหน้าให้ถูกทิศและถูกทางจึงจำเป็นต้องแก้ไขสภาพ “ความเป็นที่ไม่ทันสมัย” นี้ให้จงได้ การหันหน้ามาร่วมกันพิจารณาและรู้จัก ความเป็นมาของตนเองเพื่อสร้างเป็นอัตลักษณ์ เป็นรากฐานแนวทางที่มั่นคงและยั่งยืน จึงเป็นเรื่องที่ต้องกระทำโดยด่วน

ขวัญสรวย อติโพธิและคณะ (2546-2548) กล่าวถึงการพัฒนา “เค้าโครงภาพรวมพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นหนึ่ง” ให้มีความสมบูรณ์โดยรอการเติมเต็มอย่างสร้างสรรค์ ไม่ว่าจะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้คนมาห้อมล้อมให้ข้อมูลเพิ่มเติม เบื้องสาธารณะพูดคุยแลกเปลี่ยนตลอดจนผสมผสานกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ให้สามารถเชื่อมโยงและส่งต่อความรู้ความเข้าใจให้กับคนรุ่นหลัง

ความเป็นมาเหล่านี้ยังสามารถร่วมกันพัฒนาผ่านกระบวนการใคร่ครวญสาธารณะเพื่อความเข้าใจใน “อัตลักษณ์...ของท้องถิ่นตน” แล้วแยกแยะเป็นชุดความรู้ซึ่งเกิดจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อสร้างความคิด ประสบการณ์และบทเรียนอันจะนำไปสู่ภาวะคุ้มกันและการสร้างพลังในการเข้าพบกับสถานการณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้นได้ดียิ่งขึ้น ตลอดจนความตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการบ้านเมืองในอนาคตได้อย่างถูกต้อง

ฉัฐนาท สุวรรณ (2534) กล่าวถึงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำระหว่างเมืองอ่างทอง กับเมืองสิงห์บุรี โดยผลที่ได้ทำให้ทราบถึงโครงข่ายการสัญจรที่พัฒนาขึ้นตามยุคสมัยมีส่วนในการพัฒนาพื้นที่เมืองเดิมเป็นอย่างมาก ในกรณีของทั้งสองเมืองที่เป็นเมืองริมน้ำมาแต่เดิมต่อมาได้มีการตัดถนนผ่านพื้นที่เมืองเข้ามาแต่มาในต่างลักษณะกัน และแต่ละเมืองก็ปรับตัวรับกับถนนต่างกัน โดยทางสิงห์บุรีสามารถเชื่อมต่อระบบสัญจรทางถนนเข้ากับชุมชนริมน้ำเดิมได้ดีกว่า ทั้งด้านการเข้าถึง การใช้ที่ดินที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตผู้คน ทำให้เมืองสิงห์บุรีดูเป็นเมืองที่น่าอยู่กว่าเมืองอ่างทองที่การปรับตัวที่เกิดขึ้นทำให้เมืองเงียบเหงาซบเซาลง

จุริรัตน์ นันทวนิช (2536) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำบริเวณปากเกร็ด เป็นการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน มีลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนแบบบ้านใกล้เรือนเคียง มีการทำการเกษตรเป็นหลัก

พรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธากุล (2537) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำดำเนินสะดวกว่า มีลักษณะเป็นชุมชนชาวสวนพึ่งพาแหล่งน้ำในทุกๆด้าน ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน การเพาะปลูก การอุปโภคและบริโภค การคมนาคมขนส่งและการประกอบกิจกรรมต่างๆ ทางน้ำ โดยมีงานการค้าริมน้ำและตลาดน้ำเป็นศูนย์กลางหลักของชุมชน

สุนทร ชูติธรานนท์ (2540) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำอยุธยาว่า วิถีชีวิตของผู้คนมีความผูกพันแนบแน่นกับสายน้ำ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะตั้งอยู่ริมน้ำ หลังบ้านมักจะเป็นสวนถัดออกไปจะเป็นทุ่งนา ถัดจากทุ่งนาเป็นป่าละเมาะ จากริมน้ำถึงพื้นที่เพาะปลูกเชื่อมด้วยคลองเล็กๆ การปลูกสร้างที่อยู่อาศัยสะท้อนวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ผสานความเชื่อทางศาสนา

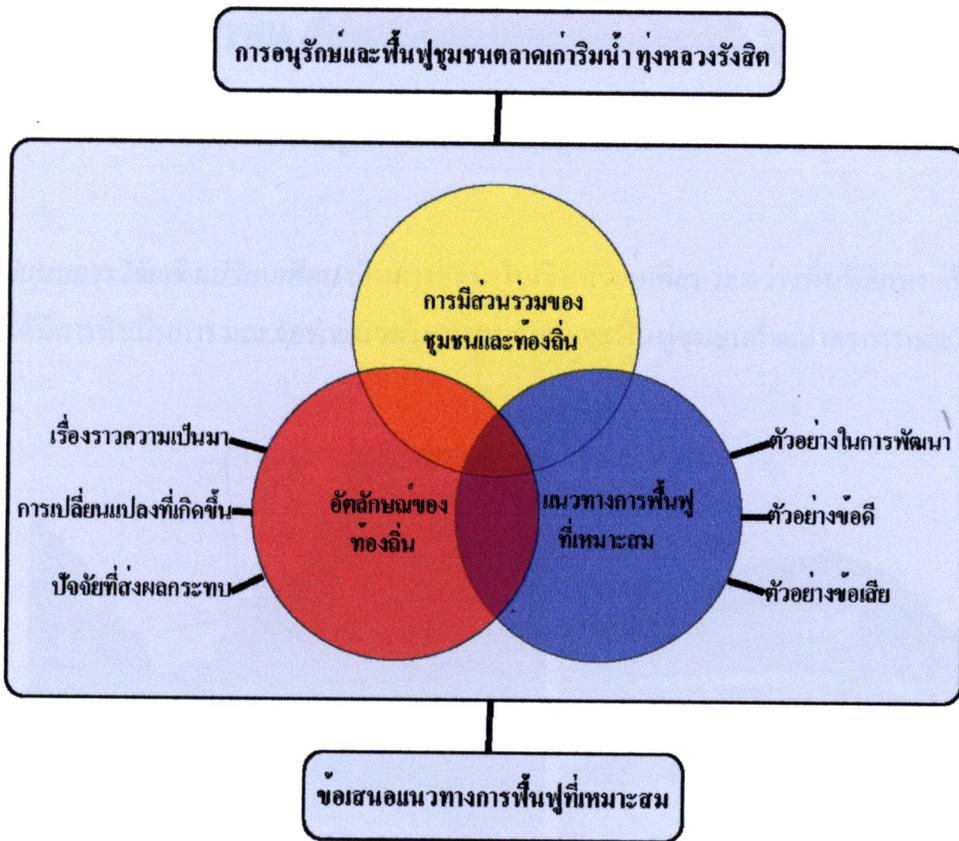
เทิดศักดิ์ เตชะกิจจกร (2541) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำบริเวณบางคูเวียงในคลองบางกอกน้อยว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทางเกษตรกรรม ไปสู่พื้นที่พักอาศัยหรือโรงงาน มีความเสื่อมโทรมของเครือข่ายลำน้ำย่อย และรูปแบบของการดำเนินชีวิตแบบชุมชนริมน้ำจากการเบนความสำคัญสู่บนบกแทน

4) กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษานี้ศึกษาถึงเหตุ และผล ของการเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชน ที่ได้มีการปรับเปลี่ยนสภาพจากชุมชนที่เคยอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลอง เข้าสู่สภาพของความเป็นเมืองบกที่อยู่กับถนน รับกับกระแสพัฒนาการเป็นเมืองสมัยใหม่ หากแต่ทั้งตัวเมืองกลับซ้อนทับอยู่บนรูปแบบชุมชนเดิมที่เคยอาศัยเกาะตัวอยู่กับน้ำ ฟังพาน้ำจึงเป็นเมืองได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงโดยตรงในด้านต่างๆ

การศึกษานี้จึงเป็นไป เพื่อการทำความเข้าใจในพื้นที่ ให้ทราบถึงความเป็นมา ปัจจัยและรูปแบบของการเปลี่ยนแปลง โดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐาน การฟื้นฟูที่นำมาใช้ศึกษาปัจจัย และรูปแบบที่เกิดขึ้น จากนั้นจึงศึกษาหาแนวทางที่เหมาะสมกับการฟื้นฟูพื้นที่ โดยผ่านการวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาและการฟื้นฟูต่างๆ ทั้งชุมชนและเมืองที่อยู่ในสภาพความเปลี่ยนแปลงเดียวกัน ข้อดี ข้อเสียแบบต่างๆ โดยทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่น แล้วจึงนำผลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ พัฒนาเป็นแนวทางในการฟื้นฟูเมืองที่มีพื้นฐาน รูปแบบการตั้งถิ่นฐานเมืองแบบฟังน้ำที่เหมาะสม เพื่อจะได้ไม่ก่อให้เกิดปัญหาอันเกิดจากการพัฒนาเมืองที่ขาดการคำนึงถึงสภาพเมืองและชุมชนดั้งเดิม รูปแบบการพัฒนาเมืองที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

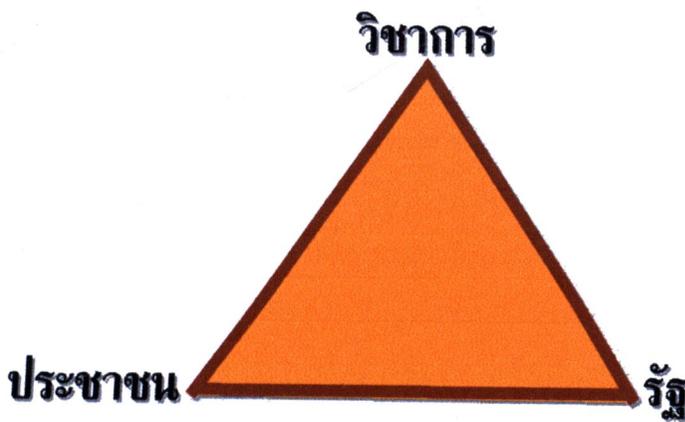
แผนภูมิที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

5) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและเทคนิควิธีการ

จากกรอบแนวคิดการวิจัย คณะผู้วิจัยจึงได้ออกแบบวิธีการวิจัย เป็น 2 เทคนิควิธี คือ

รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยได้ออกแบบเทคนิควิธีการ โดยประสาน “ทฤษฎีสามประสาน” (รัฐ + ภาควิชาการ + ชุมชน) ผนวกกับเทคนิคกระบวนการประชาสังคมและการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) โดยการจัดประชุมกลุ่มย่อยในพื้นที่ด้วยรูปแบบของ Focus Group และการจัด Workshop ในพื้นที่ เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูด้วยตัวเอง

แผนภูมิที่ 1.2 แนวคิดทฤษฎีสามประสาน

รูปแบบการวิจัยเชิงเปรียบเทียบ เป็นการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ศึกษา กับพื้นที่อื่นๆ ที่ได้มีการดำเนินการ และจัดทำแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนด้วยมาตรการและวิธีการต่างๆ

ภาพที่ 1.12 การฟื้นฟูชุมชนศรีประจันต์

ภาพที่ 1.13 การฟื้นฟูชุมชนตลาดสามชุก

ภาพที่ 1.14 การฟื้นฟูตลาดบ้านใหม่

ภาพที่ 1.15 การพัฒนาตลาดบางน้ำผึ้ง

- 1) ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ได้ถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์ศักยภาพ โอกาส และข้อจำกัดของพื้นที่ผ่านเทคนิคการซ้อนทับ (Overlay Technique) และเทคนิคการวิเคราะห์ SPSS แปรผลออกมาในรูปของแผนที่มาตราส่วน 1: 5,000 ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ Arch Info และ Map Info ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์นี้เป็นเครื่องมือที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ โปรแกรมนี้สามารถอธิบายผลการศึกษาได้อย่างเป็นรูปธรรม และสามารถสร้างความเข้าใจและนำไปใช้เป็นฐานข้อมูลการวิเคราะห์และการจัดการชุมชนในด้านอื่นๆ ได้

1.6 ขั้นตอนและวิธีดำเนินการศึกษาวิจัย

ขั้นที่ 1 คือการค้นหาลักษณะของชุมชนและการพิสูจน์สมมติฐาน

การดำเนินการในขั้นตอนนี้ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในกระบวนการจัดทำแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนย่านเก่าริมน้ำทุ่งหลวงรังสิต เนื่องจากเป็นขั้นตอนที่มีการใช้เทคนิคการวิเคราะห์ที่หลากหลาย การออกแบบวิธีการวิจัยขึ้นอยู่กับชุมชนตัวอย่างที่ทำการศึกษา เนื่องจากในแต่ละชุมชนมีเอกลักษณ์เฉพาะ และจุดแข็งของชุมชนที่แตกต่างกัน สำหรับขั้นตอนการดำเนินการ สามารถสรุปเป็นแผนผังได้ดังนี้

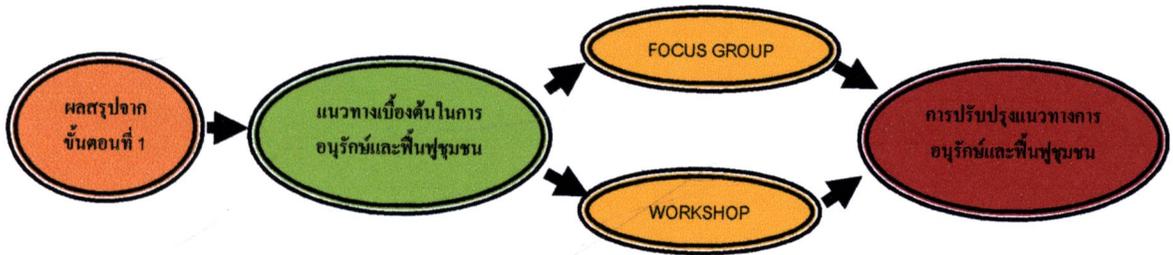

แผนภูมิที่ 1.3 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยในขั้นที่ 1

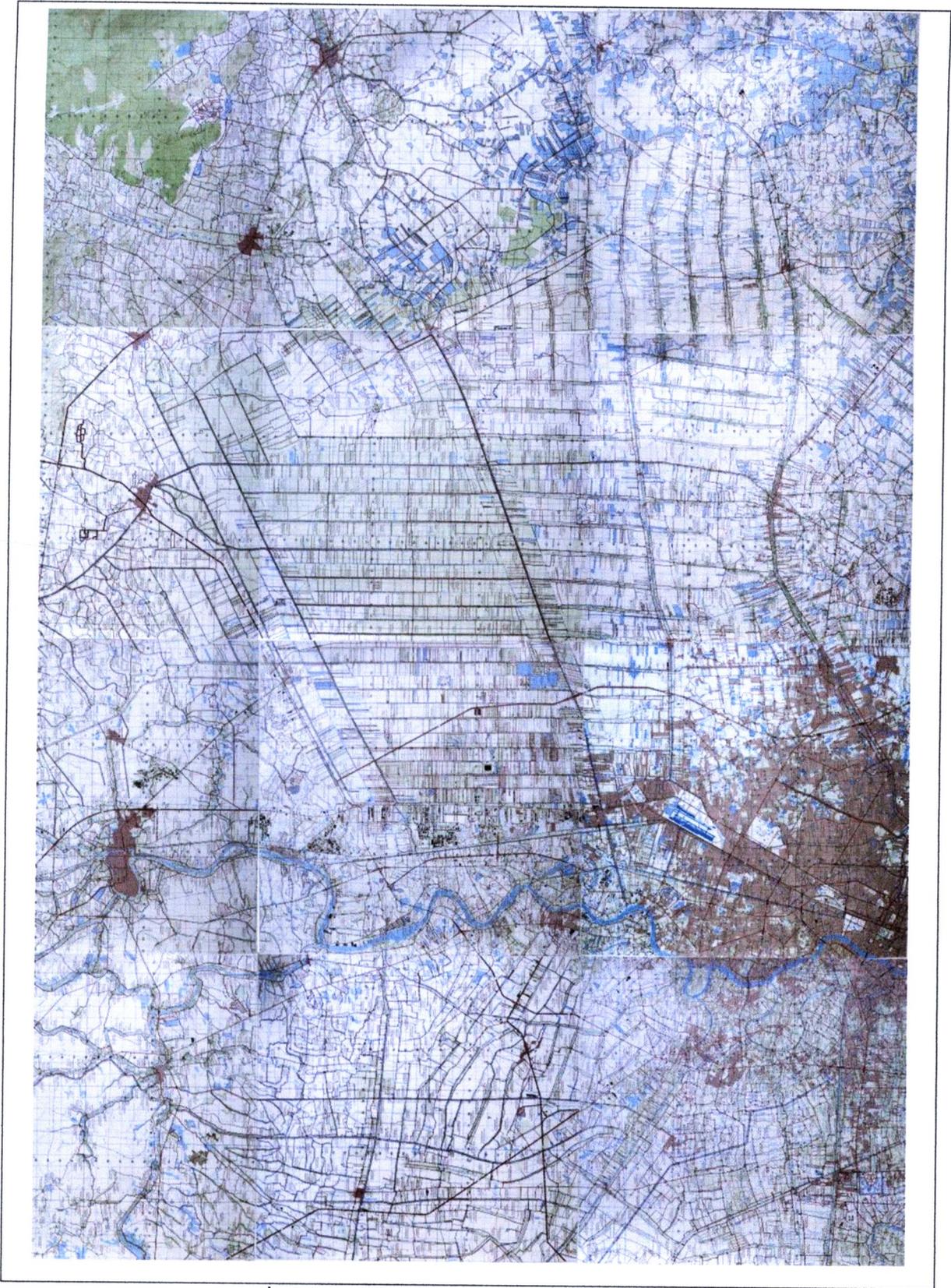
ขั้นที่ 2 การออกแบบแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนและการปรับปรุงแนวทาง

หลังจากที่สรุปการดำเนินการในขั้นตอนที่ 1 แล้ว จะนำเอาผลการศึกษามาสร้างแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนร่วมกับชุมชน โดยการจัด focus group และ workshop ในชุมชน เพื่อหาแนวทางและดำเนินการปรับปรุงแนวทางร่วมกัน

แผนภูมิที่ 1.4 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยในขั้นที่ 2

ขั้นที่ 3 การสรุปแนวทางที่เหมาะสม รูปแบบและวิธีการ รวมทั้งข้อควรระวังต่างๆ ในการดำเนินการตามแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชน

แผนที่ 1.1 แสดงสภาพภูมิศาสตร์และลักษณะการใช้ที่ดินในพื้นที่

ที่มา กรมแผนที่ทหาร พ.ศ.2540